

Кучерук О. А. Метафоризація як засіб творчої спрямованості методів навчання мови /
О. А. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 12–15.

О.А.Кучерук,
канд. пед. наук, доцент кафедри
дидактичної лінгвістики та літературознавства
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ТВОРЧОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ МОВИ

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється ожива,
Як їх почує!.. (Т. Шевченко).*

У наведеному афоризмі Т. Шевченко образно передав когнітивно-креативну суть мови і мовлення, що має широкі лінгводидактичні резерви, потенціал яких до кінця не осмислений педагогами-практиками.

Одна з проблем мовної освіти – розвиток творчих здібностей підростаючого покоління. Актуальним залишається питання, як спрямувати навчальну діяльність учнів у творче русло.

Проблема формування творчої мовної особистості розглядається в працях М. Вашуленка, Л. Варзацької, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Довгої, Т. Донченко, В. Дороз, С. Карамана, М. Пентилюк, О. Потапенка, Т. Симоненко, Л. Скуратівського, Г. Шелехової та ін.

Однак потрібно вказати на недостатнє дослідження лінгводидактичних можливостей образного мовлення, в основі якого метафора виступає як один із засобів смислотворення, вираження значущих пізнавальних, духовно-естетичних аспектів та, у свою чергу, є підґрунтям креативного розвитку учнів.

Окреслена проблема є міждисциплінарною, у її вивченні необхідно враховувати знання з педагогіки, психології, психолінгвістики, теорії літератури, герменевтики та ін.

Посилена увага різних дослідників до метафори в наш час пояснюється тим, що вона, як зазначає В. Маслова, пронизує мову, культуру, науку, життя, весь світ [5, с.88]. Зрозуміло, нас цікавить передусім образна метафора, яку називають ще поетичною, оскільки функціонує в художньому мовленні, де й виявляє свої креативно-образні можливості.

О. Ворожбитова у світлі теорії тривірневої структури мовної особистості образно визначає складну природу метафори, "корені" якої – в прагматиконі мовної особистості, "вершина" метафоричного дерева "шумить листям" асоціативно-вербальної сітки, а "стовбур" його знаходиться на лінгвокогнітивному рівні [2, с.295-296]. Відповідно можна твердити, що рівень навчального сприймання, розуміння та продукування метафоричного мовлення визначається забезпеченням рецептивно-інтерпретативного та продуктивно-творчого напрямків когнітивно-комунікативної лінгвометодики.

Ф. Бацевич у контексті висвітлення питань духовної суті рідної мови висловлює слушну думку: "Метафора у лінгвосинергетиці є певним еквівалентом імовірнісних методів пізнання" [1, с.40].

Наша мета – розкрити метафору з погляду її ролі у творчій спрямованості методів формування мовної особистості молодшого підлітка. Відповідно завдання публікації – показати, що використання метафоричного мовлення є умовою підвищення пізнавального інтересу до навчання мови, застосування метафоризації в методичній системі – чинник креативного розвитку дитини.

У ключі розв'язання поставлених завдань, урахуємо глибокий висновок А. Лісовського: "...процес творчості відбувається у підсвідомості людини, і наше прагнення з допомогою символів, таблиць, схем, привести до буденно-прозаїчного виду ті особливості і закономірності пізнання, які відбуваються інтуїтивно, **суперечить природі пізнання, руйнує його творчий характер**, виключає з **пізнавального** процесу підсвідомість, інтуїцію" [4, с.9]. У зв'язку зі сказаним учений звертає увагу на те, що метафора виникає в підсвідомості й приходить у свідомість уже в готовому вигляді – з її переносним значенням.

Оскільки предмет нашого розгляду – це лінгводидактичний модус метафоричного мовлення, то вважаємо за потрібне визначити два основні аспекти, пов'язані зі сприйманням, розумінням і продукуванням учнями образних текстів у навчально-виховному процесі з мови.

Розробляючи проблему творчого розвитку мовної особистості, звертаємо увагу на способи суб'єктивного оцінювання реалій дійсності, фактів життя авторами поетичного мовлення в аспекті чотирирівневої структури ціннісного сприйняття. Ці способи, за потрактуванням М. Черкасова, ґрунтуються на відчуттях, розсудковому пізнанні, розумінні, усвідомленні. У теорії формування мовної особистості засобами художньообразного мовлення, розробленій М. Черкасовим, рівень оцінювання за "метафоричним" методом (методом порівняння невідомого об'єкта із загальноновизнаним типом, що є своєрідним оцінним еталоном) визнається розсудковим. При цьому оцінювання за "ліричним" методом розглядається як рівень відчуття; за "метонімічним" методом – рівень розуміння; за методом "опозиційного протиставлення" – рівень усвідомленого ситуативного вибору потрібної суб'єктові цінності з двох протилежних цінностей. Різниця між діями не лише в різних оцінних діях, а й в об'єкті оцінювання, засобах, способах, критеріях

його здійснення та результати. Засвоєння учнем технології оцінювання реалій за типом "метафоричного" образотворення сприяє: усвідомленню діалектики переходу сутності за змістом у цінне; усвідомленню відповідності наявного потрібному; засвоєнню принципів оцінювання методом порівняння; розумінню ролі властивостей певних речей, процесів; засвоєнню принципів визначення атрибутики речей через уподібнення їх до відомих, оцінених носіїв відповідних властивостей, способів дії; набуттю навичок послідовного оцінювання значущості справи, яку виконує суб'єкт, для повідомлення про необхідність її іншому суб'єктові; розумінню духовної цінності іншого суб'єкта як об'єкта оцінювання [7, с.202-240, 264].

Для того щоб збагнути специфіку образного висловлювання й визначити відповідний методичний інструментарій формування мовної особистості, важливо врахувати таку думку: "Як інтуїтивно-підсвідомо приходить естетичне відкриття мови образів світу до автора, так підсвідомо відкриває і мову його образів учень" [4, с.13].

Методичні уявлення про формування мовної особистості й досі переважно ґрунтуються на системно-структурному підході до мовних об'єктів вивчення, тому домінуючим в організації навчально-виховного процесу з мови залишається спрямування методів на реалізацію формального опанування мовних одиниць та на підготовку до виконання тестових завдань у рамках незалежного оцінювання навчальних досягнень учнів. Такий стан мовної освіти не забезпечує комплексного розвитку складових, які визначають належний рівень підготовки духовно багатой мовної особистості.

У зв'язку з цим слушним є твердження: "Засилля раціоналізму в навчанні, коли все розкрито на схемах, все стає ясным і зрозумілим, немає ніякої таїни – приводить до втрати здатності мислити творчо. Її заміняє шаблонна розсудливість, простий перебір варіантів, з пізнавального процесу витісняється підсвідомість" [4, с.32].

Зрозуміло, сучасні тенденції розвитку мовної освіти пов'язані передусім з особистісно орієнтованою парадигмою, а отже, з цілісним двопівкульним підходом до навчання мови. Сьогодні суспільству потрібна духовна й творча комунікативномовна особистість. Тому важливо бачити системність у процесах формування мовно-мовленнєвих знань, умінь та інших особистісних утворень, необхідних для сприймання, розуміння, відтворення навчального матеріалу, створення мовленнєвих продуктів (висловлювань, цілих текстів) та володіння мистецтвом живого спілкування, у якому мовні одиниці виступають не як власне формальні, а наповнені конкретним змістом й узагальненим смислом.

З огляду на сказане система традиційних методів навчання мови потребує якісного збагачення завдяки інтерпретаційним, креативним, інтерактивним методам (естетичне коментування ролі мовних засобів у художньому тексті, творче тлумачення реалій дійсності, смислів тексту, інтерпретаційний діалог, написання есе, виконання творчих проєктів, обговорення учнями у вигляді "круглого столу", "розумового штурму" узагальнено-образної думки паремій, складання невеликих текстів за мотивами образно-метафоричних текстів та ін.), які формують інструментарій, що допомагає плекати національно свідому, духовно багату мовнокомунікативну особистість школяра. При цьому один із шляхів збагаченої методики – використання метафоризації як засобу, з одного боку, кодування, а з іншого – пізнання навчально-мовної чи/ та соціокультурної сутності в образному мовленні.

Метафоризація передбачає перенесення назви з одного поняття на інше на основі подібності їх ознак. Як тлумачить В. Маслова, механізм створення метафори полягає в тому, що з різних логічних класів беруться два різних предмети, які ототожнюються на основі загальних ознак і властивостей [5, с.89].

Психолого-педагогічними умовами дієвого впливу метафоризації як чинника творчо-розвивальної спрямованості методів у навчанні мови є:

- підвищення позитивної навчально-предметної мотивації внаслідок символічного відображення в образних оповідях, казках понятійно-тематичного матеріалу, мовнотематичних закономірностей, соціокультурних цінностей;
- розкодування смислів, прихованих у метафоричному тексті, шляхом активізації асоціативного мислення, застосування методу смислового бачення тексту, аналітичного методу, творчої інтерпретації, рефлексії духовно-естетичного досвіду школярів;
- визначення закономірностей, ціннісної значущості метафорично зображених мовних чи екстралінгвальних явищ, дій, процесів шляхом використання логічних, когнітивно-інтерпретаційних, діалогічних методів у роботі з текстом;
- бачення й розуміння в художньому тексті (поетичному слові, словосполученні, висловлюванні) образної конкретизації й образного узагальнення – застосування методів смислового бачення тексту, символічного бачення тексту;
- самоідентифікація учнів з героями образних текстів, лінгвістичних казок;
- зіставлення пропонованого в метафоричній формі тематичного змісту з тим, що поданий у теоретичній частині параграфа підручника;
- визначення співвідношення між теоретичним текстом у параграфі підручника, текстом образної оповіді, казки на відповідну мовну тематику й внутрішнім світом дитини – використання рефлексивного методу;
- узагальнення й оцінювання фактів, творчий синтез почуттів, думок щодо єдності мовних засобів і вираженого ними змісту в конкретному образному тексті.

Одним із прикладів використання метафоризації в сучасній практиці навчання мови може бути лінгвістична казка, з одного боку, як варіація методу усного викладу матеріалу вчителем, а з іншого – як засіб формування мовленнєвої комунікації учнів. Разом із тим цей жанр допомагає комплексно реалізувати мовний, мовленнєвий, соціокультурний і діяльнісний аспекти шкільного курсу української мови.

Зупинимося на важливій ролі метафори в образному викладі теоретичних відомостей навчальної теми, що веде до пізнавального відкриття таємниць мовної картини світу.

Психологи зазначають, що внесення елементів образності в пояснення граматичного матеріалу особливо необхідне [6, с.205].

Метафорично оформлений початок уроку в рамках словесного методу навчання закладає мотивацію входження в засвоєння теми, здійснює когнітивно-креативний вплив на емоційний стан, настрої, свідомість школярів, завдяки чому полегшується сприймання тематичного матеріалу, пробуджується думка, забезпечується нелінійність навчальної діяльності.

Метафоричний виклад навчальної інформації близький внутрішньому світу молодших підлітків, він робить тематичний матеріал особистісно значущим. Таке мовлення потенційно здатне великою мірою впливати на психіку дитини, бо виконує виражальну функцію мови й посилює сугестивну.

Навчання з опорою на метафоричні образи як невеликі фрагменти тексту веде шляхом від почуттєвого до понятійного мислення, що є ключовим для розвитку дитини. Метафоричні образи активізують знання і досвід дитини, стають стимулом для мотивованого творчого сприйняття змісту тексту, пов'язаного з навчальною темою. У зв'язку з цим застосування лінгводидактичних метафоричних розповідей робить навчання доступним, а спосіб пізнання природним.

Використання текстових засобів метафоризації в педагогічному спілкуванні впливає на зміст навчальної комунікації, посилює мнемонічний ефект, навчально-пізнавальну, культурологічну, аксіологічну, естетичну, сугестивну, креативну функції навчального дискурсу, що включає сукупність соціокультурно значущих текстів, висловлювань, які продукує чи відтворює передусім учитель з метою впливу на сприймання тематичного матеріалу учнями.

Метафоричне перенесення приховує духовні смисли, відкриваючи які, учень глибше пізнає світ, мовну картину світу і себе в ньому.

В організації навчання мови види метафоричного перенесення з одного загального поняття на інше спеціальне можуть бути різними, як-от:

- функціональна метафоризація, що полягає в метафоричному переосмисленні на основі подібності функцій, призначення, наприклад: "учитель – Мудра Сова", "помічник учителя – Розумник", "керівник – керує літера А" та ін.;
- за схожістю місцезнаходження, родової приналежності: "країна – країна Мовознавія", "країна – країна Рідна Мова", "родина людей – рід підметовий, присудковий, обставинний";
- за подібністю форми: "людина – чоловічок Апостроф", "людина – чоловічок Сполучник";
- за схожістю образу дії, діяльності, наприклад: "допустити правописну помилку – занести вірус «Орфограма», вірус «Пунктограма», "іти іншим шляхом – попросити підказку в членів групи";
- за подібністю вражень: "хвороба, інфекційний вірус – Незнайко заразив слово вірусом неграмотності", "вилікуватися від недуги – пролікувати текст від вірусу", "вибрати інший шлях – попросити підказку в членів групи", "тісні стосунки між людьми – подвоєння букв" (наприклад, у спеціально складеній метафорі-загадці: *Дві літери-близнючки У словах взяли за ручки. На стику морфем зустрічаються. Як це явище називається?*).

Відкриття й розуміння смислів метафоричного мовлення, у свою чергу, викликає мотиваційний інтерес до навчального предмета і навчальної діяльності. Разом із тим передбачає усвідомлення метафоричних образів на основі встановлення смислових зв'язків між ними й мовними поняттями, що сприяє природному формуванню мовного світогляду молодшого підлітка.

Асоціативно-метафорична організація навчання мови потребує спеціального дидактичного матеріалу. Образні тексти лінгводидактичного характеру (Д. Білоуса, А. Свашенко та ін.) містять авторську інтерпретацію мовного світу. Для прикладу наведемо фрагмент вірша Д. Білоуса "Злитки золоті":

*Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове –
частини мови!
Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигадав – іменник?
Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло – визначати речі, –
ім'я, найменування і наймення. –
Робота. Біль. І радість. І натхнення.
Ну а візьмімо назву – дієслово,
само підказує, що діє слово!*

Д. Білоус своєрідно витлумачує образ частин мови в українській мові – "злитки золоті", "диво калинове". При цьому специфічне метафоричне порівняння є прикметою національного мислення автора –

прикметник *калинове* символізує українську ознаку. Поширені метафори-пояснення про іменник, дієслово допомагають пізнати основну суть відповідних граматичних понять.

Шкільна практика підтверджує, що використання метафоричних елементів у поясненні мовного матеріалу полегшує навчально-пізнавальний процес. Метафоризація мовної картини світу в педагогічному дискурсі дає змогу створити таку навчальну ситуацію, за якої учні мають змогу в простому бачити складне. При цьому метафоричні образи мовних понять стимулюють в учнів вияв прихованих творчих здібностей.

Сприймання й розуміння змісту і смислу метафоричних об'єктів – по суті, творча діяльність учня-реципієнта, що несе позитивний емоційний досвід. У зв'язку з цим актуальним є питання володіння учнями технікою сприймання мистецтва. Як зазначає О. Леонт'єв, цій техніці потрібно навчати, поетапно формуючи вміння і навички: від свідомих перцептивних дій до автоматичних перцептивних операцій [3, с.201].

Когнітивно-концептуальна природа метафоричного сполучення слів в образному мовленні (наприклад, у пареміях: *Дурний і в Києві не купить розуму; Бережи копійку, а гривня себе сама збереже; Підлеслива людина – гадюка під квітами*) спрямовує на можливе використання методу "діалогу культур" як інструменту в забезпеченні рецептивно-інтерпретаційного напрямку пізнавально-комунікативної методики.

Метафоризація як засіб формування й розвитку чуттєво-емоційного стилю кодування (декодування) навчально-пізнавальної інформації викликає у свідомості дитини уявлення, стимулює фантазію, уяву, творчу силу думки, збагачує мовлення, комплексно приводить у рух пізнавальні процеси й почуттєво-вольову сферу.

Пізнання художньо-метафоричного образу чи образної системи в дидактичному тексті неодмінно потребує уваги до емоційно-естетичної оцінки автора, що, у свою чергу, розвиває естетичний смак. У процесі роботи над художнім текстом учні мають збагнути: мова – найбільше надбання людини, а найвища функція мови – духовно-естетична.

Підсумовуючи, зазначимо, ми розглянули один із дієвих шляхів творчого спрямування методів у формуванні мовної особистості.

Увага до метафоричних можливостей мови в навчальному процесі викликає інтерес, створює умови для розвитку творчої особистості школяра. Мовно-образна форма в художньому тексті, виражаючи духовне начало, визначає когнітивно-інтерпретаційну і креативну спрямованість способів навчання.

Цілеспрямоване використання метафоричного перенесення в навчанні мови прокладає місток до вирішення навчальних проблем, бо в ключі образного пізнання воно стимулює думку, у результаті близькі для учня образи роблять доступними абстрактні поняття, тематичний матеріал, духовні орієнтири – розширюється світогляд, збагачується особистісний досвід тощо.

Перспективним убачається розгляд питань щодо місця лінгвістичної казки в системі методів формування мовної особистості, використання методичного інструментарію для забезпечення мотиваційної основи уроку мови, функціонування методів педагогічної інтеракції в процесі навчання мови.

Література

1. Бацевич Флорій. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси : Монографія. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 192 с.
2. Ворожбитова А.А. Теория текста: Антропоцентрическое направление: Учеб. пособие. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Высшая школа, 2005. – 367с.
3. Леонт'єв О.О. Основы психолінгвистики: Учебник для студ. высш. учеб. заведений. – 4-е изд., испр. – М.: Смысл; Издательский центр "Академия", 2005. – 288 с.
4. Лісовський А.М. Література і розвиток творчих сил учнів, або невикористані резерви методики: Навчальний посібник. – К.: Ленвіт, 2007. – 64 с.
5. Маслова В.А. Лінгвокультурологія: Учеб. пособие для высш. учеб. заведений. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 208с.
6. Ротенберг В.С., Бондаренко С.М. Мозг. Обучение. Здоровье: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 239 с.
7. Черкасов М.П. Мовна особистість і художньообразне мовлення// Богуш А.М., Трифонова О.С. та ін. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: Монографія. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. – С.164-270.